

СНЕЖАНА ВУЈАДИНОВИЋ*
МИРЈАНА ГАЈИЋ

ПРОСТОРНИ И ФУНКЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ КНИЋА

Садржај: У раду су анализиране промене демографских, функционалних и физиономских обележја Кнића. Са демографског становишта Кнић представља највеће а по функцијама најзначајније насеље истоимене општине. Близина и директан утицај Крагујевца одредили су у великој мери ток и ниво развоја Кнића. Насеље је депопулационо, са слабо развијеним функцијама чији територијални домет не прелази границу територије општине.

Кључне речи: развој, депопулација, функције, централитет, физиономија

Abstract: Changes of demographic, functional and physiognomic characteristics of Knic were analyzed in this paper. From the demographic viewpoint Knic represents the largest, and according to the functions the most important settlement of the same called municipality. The closeness and direct influence of Kragujevac determined to a great extent the course and level of the development of Knic. The settlement is depopulation with poorly developed functions, the territorial range of which does not exceed the territorial border of the municipality.

Увод

Кнић се налази у централном делу Груже, у северном делу Гружанске котлине, 20 km југозападно од Крагујевца и 35 km северно од Краљева. Саобраћајно-географски положај насеља је повољан. Кроз Кнић пролази магистрални пут Крагујевац - Чачак који има улогу везе аутопута са Ибарском магистралом. Источно од насеља пролазе железничка пруга и магистрални пут Крагујевац - Краљево који представљају саобраћајну везу аутопута и западноморавске магистрале (секундарна осовина развоја Србије).

Насеље представља административно - управни, привредни и културни центар општине (412,98 km²) са укупно 36 насеља. Општина Кнић, према Просторном плану Србије припада функционалном подручју Крагујевца. Близина и утицај Крагујевца умногоме је одредио ток и ниво развоја насеља. Најинтензивнија демографска, социоекономска, функционална и физиономска трансформација насеља временски је везана за другу половину XX и почетак XXI века.

Улога Кнића у функционалној организацији система насеља општине огледа се у следећем:

* **Мр Снежана Вујадновић**, асистент, Географски факултет, Студентски трг 3/3, Београд;

Мр Мирјана Гајић, асистент, Географски факултет, Студентски трг 3/3, Београд

Рад представља резултате истраживања пројекта 146015 које финансира Министарство науке и заштите животне средине Србије.

- Кнић представља мање урбанизован центар коме гравитира 36 насеља истоимене општине
- Кнић има одлике пола концентрације становништва и економских активности
- насеље има предиспозиције да се значајније укључи у повезивање крагујевачког, чачанског и краљевачког функционалног подручја

Савремени просторно-функционални развој Кнића оптерећен је бројним ограничењима:

- неповољан демографски развој (депопулација)
- низак степен концентрације становништва и активности
- значајно учешће дневних миграната који ради ван Кнића тј. места сталног становања
- привредна неразвијеност и низак степен искоришћености локалних ресурса (акумулација, земљиште и др.) за развој и дисперзију активности

Демографска компонента просторно-функционалног развоја насеља

Кнић је половином XIX века (1866.) имао одлике сеоске варошице и представљао најзначајније насеље Гружанског среза. Свој настанак и развој, Кнић је, као и друге варошице у то време, заснивао на повољном саобраћајном положају и посредничкој улози између аграрних насеља Груже и околних вароши, Крагујевца, Краљева и Чачка. „Географске погодности, потребе државне управе, могућности које пружа модеран саобраћај, сви ови чиниоци чине да се у тежишту одређене уже регионалне целине, јавља варошица као нужно средство за задовољење разних потреба датог региона” (Којић Б. 1970, 53, 57). Статус највећег насеља Гружанског среза Кнић је имао у време пописа 1895. године (1.475 становника), 1910. (2.106 становника), 1948. (2.362) и 1953. године (2.197).

Другу половину XX века обележиле су динамичне промене у просторној и социјалној покретљивости становништва из сеоских насеља општине Кнић у градске центре у окружењу. Процеси индустријализације и концентрације становништва на једној и иселавања и негативног природног прираштаја на другој страни, утицали су на демографски и функционални развој Кнића.

По попису из 1961. године Кнић је имао 2.318 а 2002. године 2.294 становника. Захваљујући развоју одређених функција, пре свега индустрије, Кнић је за разлику од већине насеља општине, успео да одржи демографску стабилност. Просечна стопа раста становништва Кнића у периоду од 1961. до 2002. године износила је - 0,2‰, док је стопа раста популације општине била неповољнија (-11,0 ‰).

Табела 1. Кретање броја становника

	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	Индекс 2002/61	Просеч. стопа 2002/61 (‰)
Кнић	2.318	2.271	2.414	2.462	2.294	98,9	-0,2
Општина Кнић	25.599	23.192	20.965	18.724	16.148	56,9	-11,0

Кнић је до деведесетих година XX века био центар популационог раста, да би после тога бележио стагнацију. Економска криза крајем XX века имала је видне последице на привредни и демографски развој насеља. Опадање природног прираштаја и интензивирање емиграционих процеса допринели су даљој демографској стагнацији Кнића и смањењу учешћа његове популације у укупном

становништву општине. У насељу је 2002. године живело свега 8,0% популације општине.

У последњем међупописном периоду Кнић се развија као депопулационо насеље. Просечна годишња стопа пораста становништва од -6,4‰ резултат је негативне стопе природног прираштаја (-5,3‰) и негативне стопе миграционог салда (-1,1‰).

Табела 2. Однос природне и миграционе компоненте, период 1991- 2001.

Насеље	Пораст станов.	Просечна год. стопа пораста (‰)	Миграц. салдо	Просечна год. стопа миграционог салда (‰)	Апсолутни природни прираштај	Стопа природног прираштаја (‰)
Кнић	-168	-6,4	-28	-1,1	-140	-5,3

Концентрација одређених функција условила је да је старосна структура становништва, у односу на насеља у општини повољнија, са коефицијентом старења популације од 25,4 и индексом старости 1,25 (2002.).

Постоји висок степен корелације демографских обележја и оствареног нивоа функционалног развоја насеља. По социоекономском критеријуму насеље је 1991. године имало атрибуте мање урбанизованог општинског центра. Кнић има слаб утицај на позитивну социоекономску трансформацију свог окружења, па се може окарактеристи као „урбанизована енклава у аграрном и руралном окружењу настала локалном концентрацијом становништва и градских функција” (Тошић Д. 1999, 246).

Просторна и морфо-физиономска обележја насеља

Од свог настанка, територијални развој Кнића одвијао се неплански. На територијално ширење насеља утицала је морфологија терена и оријентација главних саобраћајница, а од 1984. године близина акумулације. Насеље се развило с обе стране магистралног пута Крагујевац - Мрчајевци -Чачак, који је уједно и главна улица насеља. Топографски положај насеља одређен је морфологијом терена. Насеље је настало на побрђу, односно развођу између Груже на западу и Рибеша на истоку. Развође је дисецирано изворишним деловима мањих токова, притока поменутих река и представља природни, североисточни део планине Котленик.

Насеље је полуразбијеног типа и просторно се развија у висинском појасу од 250 до 350 m н.в. Површина насеља је 27 km². Кнић физиономски обједињује пет главне насеобинске целине: Доњу и Горњу Малу, Варошицу, Ратарицу и Рибеш. Горња Мала се формирала на еруптивном терену североисточне подгорине Котленика и представља најјужнији део насеља. Североисточни део насеља је Доња Мала. Поред саобраћајнице Крагујевац - Мрчајевци формиран је централни део насеља - Варошица. Најсевернији део Кнића, Ратарица, развио се поред регионалног пута Кнић - Баре и подједнако је удаљен од матичног насеља на југоистоку и села Драгушице на северозападу. Источни део Кнића, Рибеш, лоциран је на десној долинској страни Рибеша, између пута Крагујевац - Чачак и железничке пруге Крагујевац - Краљево.

Просторна и морфо-физиономска структура насеља није се у другој половини XX века битније изменила. На то су утицали неповољни демографски процеси у општини и слаб функционални капацитет Кнића да прими већи број досељеног становништва. Нешто израженије територијално ширење Кнића наступило је осамдесетих година XX века, са јачањем индустријске и административне функције.

Досељено становништво из околних села углавном је населило периферију насеља тј. Рибеш и Ратарцицу.

Територија одређена за потребе ГУП-а Кнић обухвата површину од 1.210 ha тј. 44,6% од укупне територије атара (КО) насеља. Поменута територија обухвата три зоне:

- централна зона насеља
- зона ширег подручја
- зона сливног подручја

У централној зони насеља смештене су све главне функције Кнића као административног центра општине (административно управна, културно - просветна, здравствена, трговинска и др.). У централној зони Кнића издвајају се урбанистичке подцеле: Центар (12,1 ha), Пантовића Брдо (29,0 ha), Мајдан (16,2 ha) и Доња Мала (30,1 ha). Урбанистичка подцелина Центар дефинисана је ГУП-ом Кнић као најужи део насеља који према својим одликама чини центар Кнића. Кроз централну зону пролази део магистралног пута М23. Укупна површина централне зоне насеља износи 57,5 ha.



Сл.1. Центар Кнића

Зона ширег подручја обухвата највећи део територије ГУП-а Кнића и има површину од 712 ha.[†] Поред зоне становања и рада, у њој су знатне површине под пољопривредним и шумским земљиштем. Зону одликују најоптималнији терени за просторно ширење насеља. Периферијски делови Кнића представљају комбинацију урбаног и руралног начина живота. Индустијски погони лоцирани су на удаљености 1 km од насеља и у непосредној су близини железничке станице. Производна зона захвата површину од 3,5 ha. У њеном саставу налази се погон металне индустрије

[†] Кнић 2000 Генерални урбанистички план 1, Дирекција за урбанизам и изградњу Крагујевац, Крагујевац, 1980. стр. 3, 8.

ДОО „Аутоделови Кнић” и капацитет прехрамбене индустрије (хладњача, пословна јединица Кнић - Swislain).

Зона сливног подручја обухвата зону непосредне и уже заштите (138 ha) и зону шире заштите (302 ha). Зона има одличне услове за развој туризма. Зона непосредне заштите обухвата појас до 100 m од акумулације тј. простор бране и обале језера на нивоу највећег водостаја. У зони уже заштите (до 500 m од језера) забрањена је изградња привредних и стамбених објеката. Земљиште зоне шире заштите може се користити у пољопривреди и шумарству уз обезбеђење заштите од загађења. У поменутој зони није дозвољена изградња производних капацитета индустријских грана чије отпадне воде садрже штетне материје (хемијска, индустрија целулозе и папира, текстилна, металургија и сл.).

Промене у функционалном развоју насеља

Повољан саобраћајно - географски положај утицао је да се у Книћу крајем XIX века концентришу разна занимања. Као фактори развоја јављају се у том периоду угоститељство, занатство и трговина. Између два светска рата варошица се брзо развијала.)[‡]

Основу привредног развоја насеља представљала је у дугом временском периоду пољопривреда. После Другог светског рата долази до опадања значаја аграрне функције и смањења учешћа пољопривредног у укупном становништву Кнића. Пољопривредно становништво чинило је 1961. године 72,5% популације а 2002. године 4,9%.

Кнић је половином XX века имао обележја слабо развијеног полифункционалног центра. Територијални домет функција (административно-управне, културне, образовне, здравствене, трговинске, угоститељске и занатске) није прелазило границе општине. Интензивнији функционални развој Кнића подстакла је индустријализација започета крајем педесетих година а интензивирана осамдесетих година прошлог века. Захваљујући развоју индустрије насеље се развило у најважнији центар рада за сопствено и становништво околине. Индустрија је, од оснивања првих производних објеката до економске стагнације деведесетих година XX века, била носилац привредног развоја општине Кнић и остваривала највећи део народног дохотка. Гашењем производних погона текстилне и електроиндустрије, као и реструктурирањем осталих капацитета, индустрију насеља Кнић 2006. године чине само две фирме (ДОО Аутоделови и Пословна јединица Кнић - ПИК Таково Swislain) са укупно 120 запослених.

Функционална трансформација насеља одвијала се упоредо са јачањем секундарног и терцијарног сектора и опадањем пољопривредног у укупном становништву. По функционалној типологији Кнић је 1971. године имао одлике аграрног насеља. У периоду од 1971. до 1991. године удео активног становништва у примарном сектору опао је са 68,8% на 28,4%. Највећи пораст бележи учешће активног становништва које обавља занимања у секундарном сектору (са 14,8% на 43,1%), што се временски поклапа са јачањем индустријске функције Кнића. Поменути трансфер активног становништва условио је да се Кнић 1991. године развија као индустријско-услужно насеље.

[‡]Први угоститељски објекат у Книћу била је Вельковића кафана ((данашња кафана „Шумадија”), подигнута 1881. године. Насеље је 1921. године добило читаоницу и книћанску банку, 1926. пошту а 1940. електрично осветљење. До Другог светског рата у Книћу су радиле кафане, пекаре, дућани и бројне занатлијске радње: опанчари, абаџије, снајдери, бојације, столари и др (Степановић Ч. 2001, 26-27).

Табела 3. Структура активног становништва Кнића према секторима делатности у %

1971			1991			2002		
I	II	III	I	II	III	I	II	III
68,8	14,8	16,4	28,4	43,1	28,5	10,0	41,5	48,5

После 1991. године наступила је стагнација у привредном развоју Кнића која се манифестовала опадањем учешћа примарног и секундарног сектора и „терцијаризацијом привреде на слабој економској основи” (Тошић Д. 2004,151). По попису становништва из 2002. године, Кнић се развија као услужно - индустријско насеље, са 10,0% активног становништва у примарном; 41,5% у секундарном и 48,4% у терцијарном сектору делатности.

Структурне промене Кнића и његов прелазак у квалитативно виши функционални тип најчешће нису биле израз његовог свеобухватног друштвено-економског развоја. Степен функционалне трансформације насеља више је резултат малог броја становника и структуре активног становништва по делатностима а мање интензитета позитивног функционалног преображаја и демографског потенцијала. Функционалне везе између Крагујевца и Кнића и даље су јаке и изражавају се у миграцијама запосленог становништва као и корисника бројних услуга сконцентрисаних у граду. Од укупно 747 активних становника Кнића који обављају занимање, дневни мигранти чине 25,7% (2002.). При томе је број активних становника Кнића запослених у сеоским насељима општине занемарљив.

Постојеће функције Кнића временом су се показале недовољним, па је демографска стагнација један од видова економске немоћи насеља. Кнић у другој половини XX века није успео социоекономски и функционално значајније да ојача и обезбеди прераспodelу економских активности и становништва на територији своје општине. Функционална трансформација Кнића условила је да временом постане центар коме гравитира већина чисто аграрних насеља у окружењу. По функционалној типологији насеља, одлике аграрних имало је 20 од 36 насеља општине Кнић (2002.).

Квалитативна функционална трансформација Кнића у будућем периоду подразумева виши ниво валоризације постојећих потенцијала:

- значајни комплекси плодног пољопривредног земљишта (под ораницама је 1.152 ha односно 42,4% атара)
- Гружанска акумулација и могућност ограничене валоризације језера и његовог приобаља за потребе рекреације, спорта и туризма
- изграђени индустријски капацитети
- формиране друштвене функције и сервиси

Приоритети развоја Кнића који ће обезбедити повећање запослености и зауставити опадање броја становника су:

- инфраструктура (саобраћајна, водна и техничка)
- индустрија, посебно прехрамбена, коју треба прилагодити пројекцији заштите природе што је због присуства акумулације веома значајно
- пољопривреда
- развој централних функција насеља (услугне и јавно-социјалне) са циљем побољшања квалитета живота становништва

Реализацијом приоритетних активности Кнић би у будућем периоду стимулативно деловао на просторно-функционалну организацију непосредне околине што би се позитивно одразило и на развој насеља у целини.

Закључак

Промене у просторно-функционалном развоју Кнића указују на бројне развојне проблеме с којима се среће насеље. Кнић је у другој половини XX века развио производне и централне функције које су се временом показале недовољним да успоре негативне демографске и привредне токове. Зона функционалног утицаја Кнића остала је релативно мала, без већег утицаја на просторни размештај активности и становништва у општини.

На почетку XXI века поље утицаја Кнића не прелази границе територије општине, што је резултат скромног функционалног развоја. Главни иницијатор социо - економске и функционалне трансформације Кнића и његове непосредне околине остао је Крагујевац. У циљу јачања постојећих функција и превазилажења многих развојних проблема потребно је дефинисати приоритетне активности насеља односно плански усмеравати његов развој.

ЛИТЕРАТУРА

- Којић, Б. (1970): **Варошице у Србији XIX века, регионално-урбанистичка студија**. Институт за архитектуру и урбанизам Србије, „Грађевинска књига”, Београд.
- Марковић, Р. (1954): **Крагујевачка нахија, 1815-1839**. Свеска прва 1815-1827, Књажевска канцеларија, књига друга, Државна архива НР Србије, Грађа, књига V, Београд.
- Стевановић, Ж. (1957): **Гружа и гружани кроз историју**. „Будућност”, Велика Плана
- Тошић, Д. (1999): **Просторно - функцијски односи и везе у нодалној регији Ужица**. Докторска дисертација. Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд.
- Тошић, Д. (2004): **Стратегија развоја општине Косјерић**. Скупштина општине Косјерић. Географски факултет Универзитета у Београду. Институт за просторнопланирање. Београд.
- Попис становништва у Краљевини Србији, 31.12. 1895. године**. Први део, Књига 12, Министарство народне привреде, Статистичко одељење, Београд, 1898.
- Претходни резултати пописа становништва и домаће стоке у Краљевини Србији 31. 8. 1910. године**. Књига 5, Издање управе Државне статистике, Београд, 1911.
- Попис становништва 1961**. Пољопривредно становништво, Књига 15, СЗС, Београд, 1966.
- Попис становништва 1971**. Активно становништво према делатности, подаци по насељима, Књига 10, СЗС, Београд, 1974.
- Попис становништва 1991**. Упоредни преглед броја становника и домаћинства, Подаци по насељима и општинама, Књига 9, СЗС, Београд, 1996.
- Попис становништва 1991**. Активно становништво по делатности, по насељима, Централна Србија I и II део, Документација, СЗС, Београд.
- Попис становништва, домаћинства и станова 2002**. Становништво према полу и старости, Књига 2, РЗС, Београд, 2003.
- Попис становништва, домаћинства и станова 2002**. Делатност и пол, активно становништво које обавља занимање, подаци по насељима, Књига 6, РЗС, Београд, 2004.
- Попис становништва, домаћинства и станова 2002**. Пољопривредно становништво, подаци по насељима, Књига 7, РЗС, Београд, 2004.
- Попис становништва 2002**. Дневни мигранти, Књига 13, РЗС. Београд, 2005.
- Витална статистика**. Документација, РЗС, Београд.
- Теренска истраживања**

SNEŽANA VUJADINOVIĆ
MIRJANA GAJIĆ

S u m m a r y

REGIONAL AND FUNCTIONAL DEVELOPMENT OF KNIC

The most intensive settlement development of Knic has gone in the second half of the 20th and at the beginning of the 21st century. In that period Knic has developed and promoted the inherited functions which gave to it the characteristic of an administrative, economic and cultural-educational center of the municipality. Up to 1971 the settlement developed as an agrarian one, in order that in 2002 it had the characteristics of serviceable-industrial settlement with almost half of active population in the tertiary sector.

At the end of the 20th century it came to the stagnation in the demographic and functional development of Knic. By the last inter census period the settlement is depopulation. The weakening of some functions, the industrial one above all, brought to a considerable unemployment of the local population and numerous social problems.

The future development of Knic means the valorization of the available natural and social-economic resources that Knic possesses. Thus the depopulation which originated by the negative natural trends and long decennium moving of the population to Kragujevac would be slowed down.